

ირმის რქა როგორც სამიწათმოქმედო იარაღი (არუხლო I-ის მაგალითზე)

ქვანია დიმიტრი,
საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
d.zhvania@gmail.com

სამხრეთ კავკასიის რეგიონი მდებარეობს შავი და კასპიის ზღვებს შორის და მოიცავს საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის ტერიტორიებს. ამიერკავკასიის ტერიტორია ჩრდილოეთიდან კავკასიონის მთავარი ქედითაა შემოსაზღვრუ

ლი. ბუნებრივ-გეოგრაფიული პირობებით სამხრეთ კავკასია წინა აზიის ნაწილს წარმოადგენს (ბერძენიშვილი, 1964, გვ. 9-16; მარუაშვილი, 1969, გვ. 267; ბერძენიშვილი, 1971, გვ. 78).

მრავალწლიანი სამეცნიერო-ინტერდისციპლინური კვლევებით დგინდება, რომ სამხრეთ კავკასია და, განსაკუთრებით საქართველოს ტერიტორია, ადამიანთა უძველესი განსახლების კერაა. დმანისის ქვის ხანის ძეგლზე არქეოლოგიურ არტეფაქტებთან ერთად აღმოჩენილია (გაბუნია, 2005, გვ. 14). დმანისის მსოფლიო მნიშვნელობის აღმოჩენებმა შეცვალა სამეცნიერო დღის წესრიგი და გვანახა ახალი ძეგლების ძიებისა და შესწავლის საჭიროება (Lumley, 2006, გვ. 1-110; Lordkipanidze, 2019, გვ. 19-23).

სწორედ ფლორისა და ფაუნის მრავალფეროვნებამ მოიზიდა პირველი მეურნე-მიწათმოქმედები ამ ტერიტორიაზე დამჯდარი ცხოვრების დასაწყებად. ეს უნდა ყოფილიყო წინაპირობა მათი მეურნეობის გამართვისა და სრულყოფილი ცხოვრების წარსამართად (Paltenberg, 2001, გვ. 80-90; Akkermans, 1993, გვ. 5-6).

შეიძლება დავაკვირდეთ და თვალი მივადევნოთ ნეოლითის წარმოშობისა და ტერიტორიული გავრცელების მთელ პროცესს (Smolla, 1960, ბვ. 10-30; Braidwood, 1960, ბვ. 695). ძვ.წ. VII ათასწლეულიდან ნაყოფიერების ნახევარმთვარის ძირითადი რეგიონებიდან სხვადასხვა მიმართულებით იწყება მიგრაცია (Muller-Beck, 1998, ბვ. 112-130). ის გლობალური ნეოლითური პროცესის გაგრძელებად უნდა ჩაითვალოს (Wright, 2003, ბვ. 270). იზრდება გეოგრაფიული ზონა, სადაც მესაქონლეობას და მიწათმოქმედებას მისდევნ (Gronenborn, 2014, ბვ. 20-35), ამდენად ნეოლითური რევოლუცია და მასთან დაკავშირებული პროცესები შეუქცევადი ხდება, რაც ცხოვრებისეული აუცილებლობითაა ნაკარნახევი (Luning, 2003, ბვ. 59-60).

ამ პროცესების გაგრძელება განსაკუთრებით მულავერ-შომუთეფეს კულტურის წარმოშობა სამხრეთ კავკასიაში. ამ კულტურის კვლევა სამხრეთ კავკასიაში მეოცე საუკუნის 60-იან წლებში დაიწყო.

არუხლო I-ზე არქეოლოგიური სამუშაოები 2005 წელს განახლდა გერმანულ-ქართული ჯგუფის მიერ. გერმანული მხრიდან ექსპედიციას პროფ. დოქტ. ს. ჰანზენი,

სურ. 1.

ხოლო ქართული მხრიდან დოქტ. გ. მირცხულავა ხელმძღვანელობდნენ [ჰანზენი, 2013, გვ. 14; Hansen, 2017, გვ. 195-200]. 2005 წლიდან 2016-წ-მდე(მის დასრულებამდე) გახლდით ამ ექსპედიციის წევრი, საველე სამუშაოებთან ერთად ვმუშაობდი ძვლისა და ირმის რქის არტეფაქტებზე (ჩიქოვანი, 2015, გვ. 11).

2005-2016 წლებში აღმოჩენილი არტეფაქტები, კერძოდ, ირმის რქის იარაღები, შესაძლებელი გახდა დაგვეყო ოგუფებად, სტილსტური ვარიაციების, მორფოლოგიური, ანატომიური და ტექნიკური კრიტერიუმების მიხედვით. შესაბამისად აღნიშნული არტეფაქტების დეტალურმა კვლევამ მოგვცა საშუალება გამოგვეყო ოთხი ძირითადი ტიპი: თოხები, ცულები, წერაქვისებური იარაღები, ჩაქუჩები და უროები.

აქვე განვიხილავთ, ირმის რქის სარიტუალო დანიშნულების იარაღებს: ფალოსებსა და გრავირებულ იარაღებს, რომელთა ტიპები მოგვეპოვება, როგორც ირმის რქის თოხებში, ცულებში, წერაქვისებურ იარაღებში, ასევე გვაქვს მბზინავად გაპრიალებული პატარა ზომის უროები.

ირმის რქის თოხები

თოხები (სურ. 1) დამზადებულია ირმის რქის გვირგვინიან ფუძეზე და მთავარ ღერძზე, სატარე ნახვრეტით და, შედარებით იშვიათად, სატარე ნახვრეტის გარეშე. ხშირ შემთხვევაში დამზადებულია ირმის რქის გვირგვინიან ფუძეზე ღია, გამჭოლი სატარე ნახვრეტით. ტარი სატარეში უნდა ყოფილიყო გამართული. სამუშაო პირი ათლილი, გახეხილ-გაპრიალებულია. ხშირად გვხვდება ისეთი ვარიაცია, როცა გვირგვინიანი ფუძე შემოკოპიტებულია და მომრგვალებული ფორმით გვხვდება.

ირმის რქის თოხების, როგორც ყველა ირმის რქის იარაღის ზომები, სიგრძე და სიგანეპირობითია, რადგანაც პირველ რიგში უნდა გავითვალისწინოთ ის, რომ ჩვენ არ ვიცით ამ იარაღების ზომები ექსპლუატაციაში შესვლამდე. ჩვენ შეგვიძლია მათი სავარაუდო სიგრძეგანვსაზღვროთ ქორბუდის ზომების გათვალისწინებით. წარმოდგენილი ზომები, პირობითია და ის წარმოადგენს ჩვენ მიერ აღმოჩენილი არტეფაქტების სიგრძე-სიგანეს.

ირმის რქის ცულები

ირმის რქის ცულები (სურ. 2). ირმის რქის გვირგვინიან ფუძეზეა დამზადებული ცულები გამჭოლი სატარე ნახვრეტით. ასევე ირმის რქის ცულების ნაწილი დამზადებულია ირმის რქის მთავარი ღერძისგანი (ჰანზენი, 2013, გვ. 26-29). ამ შემთხვევაში სამუშაო პირი სოლისებურად წაკვეთილია ტარის პერპენდიკულარულად. პირის ასეთი ფორმის გამო, მას ეწოდა ირმის რქის ცული (Winiarska-Kabacihska, 2016, გვ. 128-130). ირმის რქის ცული - ცულის კლასიკური ფუნქციის გაგებით არ უნდა ვიგულისხმოთ. ეს უფრო განსხვავებულ ტიპად უნდა წარმოვაჩინოთ. მათი მეშვეობით აპობენ ბუნებრივ ან უკვე გაბზარულ ხის მორებს. ასევე შესაძლებელია შედარებით რბილქერქიანი მცენარეების მოჭრა-დამუშავება, ხის ქერქის გამოცალკეება და ამავე

სურ. 2.

სურ. 3.

ირმის რქის ცულებით ხდება ბელტად მოჭრილი მიწის გატეხა, გაფხვიერება. ჯერ კიდევ ხელუხლებელი მიწის ზედაპირის გატეხა, გორბებად გამოტეხა, დამუშავება, სამეურნეო ორმოებისა და არხების გათხრა. მოკლედ ყველანაირი სამეურნეო სამუშაოების შესრულება.

ირმის რქის წერაქვისებური იარაღები

წერაქვისებურ იარაღებში (სურ.3) გავაერთიანეთ ირმის რქის წანაზარდებზე დამზადებული სოლისებური, მოხრილტანიანი იარაღები, ასევე, ირმის რქის დისტალური ტოტის გვირგვინიან ფუძეზე დამზადებული წერაქვისებური იარაღები (Hansen, 2017, გვ. 255-260; Schlenker, 1997, გვ. 106-110). მათ გარკვეულ ნაწილზე წვრილი გამჭოლი ნახვრეტია დატანილი. ასევე გვხვდება ვიწრო გამჭოლნახვრეტიანი იარაღები, (რომელიც მუფტაზე სამაგრი უნდა ყოფილიყო) ხოლო ის ნაწილი, რომელსაც გამჭოლი ნახვრეტი არა აქვს, საგულდაგულოდ არის გათლილ-დამუშავებული, აგრეთვე მყარ მუფტაში ჩასასმელად (Andresen, 1989, გვ. 15-19). ამ შემთხვევაში ტარის დაგებას განვიხილავთ ხის მუფტაში ჩასმის შემთხვევაში, ვინაიდან გამჭოლი ნახვრეტი ისეთი წვრილია, რომ მასზე ტარის გამართვა შეუძლებელია, იგი ხის მუფტაში უნდა ყოფილიყო ჩასმული (Beugnier, 2005, გვ. 340). ირმის რქის წერაქვისებური იარაღი მეტად მოსახერხებელი და გამძლე უნდა ყოფილიყო. წერაქვისებურ იარაღებში ერთ-ერთ გამორჩეული ტიპია ირმის რქის დისტალური ტოტისა და გვირგვინიან ფუძეზე დამზადებული წერაქვისებური იარაღიგამჭოლი სატარე ნახვრეტი. ამავე ჯგუფში ვაერთიანებთ ჩვენ მიერ ზემოთ ნახსენებ სატეხებს. სატეხი, უმეტეს შემთხვევაში, მზადდება ირმის რქის წანაზარდებისგან, ასევე გვაქვს შემთხვევები, როდესაც სატეხს ამზადებენ ექსპლუატაციიდან გამოსული წერაქვისებური იარაღებისგან (Bleuer, 1988, გვ. 50-60) და ირმის რქის მთავარი ღერძისგან (გაპობის შედეგად) (Feustel, 1973, გვ. 58), რომლებსაც აქვთ წაკვეთილი ან სამუშაოებით მოხლაგვებული პირი, ხოლო ბოლოებზე ეტყობა დარტყმის კვალი.

ირმის რქის ჩაქუჩები და უროები

აღნიშნულ ტიპში გავაერთიანეთ ირმის რქისგან დამზადებული უროები, ჩაქუჩები და კომბინირებული იარაღები (სურ.4).

ისინი დამზადებულია გვირგვინიანი ფუძისგან და მთავარი ღერძისგან. ჩაქუჩისებურ კომბინირებულ იარაღებს აქვთ ღია დაღრმავება ქვის ან კაჟის ჩანართის გასაკეთებლად. ირმის რქის მთავარი ღერძი იძლევა იმის საშუალებას, გაკეთდეს ისეთი ძლიერი იარაღები, როგორებიცაა დიდი ჩაქუჩები და თოხები.

ამ ჯგუფში შედის ის იარაღები, რომლებიც უფრო არქაულია ფორმით, გვირგვინიან ფუძეზეა შერჩენილი ტარი და გამოიყენებდნენ ტლანქ ჩაქუჩებად, მათზე ტარის დაგების ვარიაციებიდან ყველაზე სწორად და სრულყოფილად მიგვაჩნია ტარის დაგება სატარე ნახვრეტში (Leuzinger, 2002, გვ. 80), რომელიც სატარე ნახვრეტის

1

2

სურ. 4.

პარალელურადაა გავლებული. ასევე საინტერესოა ის მომენტი, რომ ირმის რქის ჩაქუჩებად გამოიყენება იარაღი, რომელსაც გვირგვინიან ფქუზე შერჩენილი აქვს დისტალური ტოტი, რომელიც ამ შემთხვევაში ჩაქუჩისტარს წარმოადგენს, ირმის რქის ეს იარაღი ბევრად გამოსადეგია, შედარებით რბილი და მსუბუქია და მას, გადატანითი მნიშვნელობით, რბილ ჩაქუჩებსაც უწოდებენ. ჩაქუჩი რბილია და არ აზიანებს დასამუშავებელ იარაღს (ჰანზენი, 2013, გვ. 12; Wyss, 1983, გვ. 40-41).

ირმის რქის სარიტუალო დანიშნულების იარაღები

ირმის რქის სარიტუალო დანიშნულების იარაღებად (სურ. 5) შეიძლება მივიჩნიოთ ის არტეფაქტები, რომლებიც დამუშავების სტილით, რელიეფური ფორმებით და მკვეთრი დამუშავებით განსასხვდებიან. ჩვენ გამოვყავით ირმის რქის იარაღების ოთხი ძირითადი ტიპი. სარიტუალო დანიშნულების, ფალოსის ფორმის და სხვა ორნამენტირებული იარაღები წინამდებარე ოთხივე ტიპში (თოხები, ცულები, წერაქვები, ჩაქუჩები) მოგვეპოვება. აღნიშნული იარაღები გამოირჩევიან მკვეთრად გამოხატული ფალოსისებური ფორმებით და ორნამენტირებული გრავირებით, ამ ყველაფრიდან გამომდინარე, მათ ცალკე ჯგუფად განვიხილავთ. ამ იარაღებს ეტყობათ დამუშავებისა და მუშაობის ძლიერი კვალი. რთული სათქმელია, ჯერ სამუშაოდ იყენებდნენ და შემდეგ გახდა მათთვის ძვირფასი იარაღი სარიტუალო, თუ ეს იარაღები თავიდანვე, ამავე ფორმით, თან სამუშაო (მიწათმოქმედების), თან სარიტუალო დანიშნულებისა იყო. შესაძლებელია ისიც, რომ მას, მხოლოდ წელიწადის გარკვეულ დროს, მხოლოდ სარიტუალოდ იყენებდნენ. ეს ყველაფერი დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო მიწათმოქმედების და ნაყოფიერების კულტთან.

აღნიშნულ თემატიკაზე საინტერესოა ს. ჰანზენის მოსაზრება. ის ასეთ იარაღებს ირმის რქის პალეომორფულ სარიტუალო ფალოსებად მიიჩნევს, მკვეთრად გამოხატული ფორმების გამო. იგი საინტერესოდ გადმოგვცემს თითოეული არტეფაქტის აღწერას, მისი აზრით, შესაძლებელია ამ იარაღებს ტყავში გახვეულს ინახავდნენ (Hansen, 2017, გვ. 269). მსგავსი ფორმების მქონე იარაღებს ო. ჯაფარიძე და ალ. ჯავახიშვილი (ჯაფარიძე, 1971, გვ. 84-89) საპარადესაც უწოდებენ (Kiguradze, 1986, გვ. 7-88).

ჩვენი აზრით, საბოლოო სურათი ასეთია - როგორც უკვე ვიცით, ადამიანი უძველესი პერიოდიდან იცნობს და იყენებს ირმის რქებს, მეზოლითში უფრო აქსესუარ-სამკაულებად აქვს გამოყენებული, (თუ არ ჩავთვლით ობსიდიანის და კაჟის მტვრევას ირმის რქის რეტუშორით) ასევე ამზადებს ხელოვნების ნიმუშებს, ამულეტებს, სხვადასხვა ქანდაკებებს და ა. შ. მაგრამ ამავედროულად ჩანს ისიც, რომ სრულყოფილად ფლობს ირმის რქის დამუშავების ტექნიკას - გახვრეტა, გახეხვა, გაპრიალებას და უკვე ნეოლითის დადგომისთანავე, ნეოლითური რევოლუციის დროს, ეს გამოცდილება სოფლის მეურნეობაში დასჭირდა (Wright, 2003, გვ. 270-272). ამ გამოცდილებას უკვე მოხერხებულად იყენებს ირმის რქის სხვადასხვა იარაღების დასამზადებლად, ირმის რქის სამეურნეო იარაღად გამოყენების წინაპირობა მისი მორფოლოგიური სიმტკიცეა. მეცნიერების დიდი ნაწილი თვლის და ჩვენც მართებულად მიგვაჩნია, რომ ნეოლითური კულტურის სოფლის მეურნეობა, კერძოდ

სურ. 5.

- მიწათმოქმედება - მთლიანად ემყარება ირმის რქის სამუშაო იარაღებს. მიწათმოქმედების განვითარება საჭიროებს სამიწათმოქმედო იარაღების გამართვას, ახალი ტიპებისა და ფორმების შექმნას, რაც გაუადვილებს მიწის დამუშავებას, ასევე, ძვლისა და ირმის რქის იარაღებთან ერთად, დიდია მასიური ქვის იარაღების როლი უკვე მოწეული მარცვლეულის დამუშავებაში, (ვგულისხმობთ ხელსაფქვავეებს, სანაყებსა და როდინებს) (Wyss, 1979, გვ. 5).

ჩვენ მიერ წარმოდგენილი ირმის რქის იარაღები სრულყოფილი სამიწათმოქმედო იარაღებია შულავერ-მომუთეფეს კულტურაში, რომელზეც იდგა პირველი მიწათმოქმედება.

გამოყენებული ლიტერატურა

ბერძენიშვილი (კილაძე), ნ. (1964). *ქვის ხანის ახალი ძეგლები წყალწითელას ხეობიდან*. თბილისი.

ბერძენიშვილი, ნ. (1971). *საქართველოს ნეოლითური კულტურის საკითხისათვის*. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიის და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი, მეოცსამეცნიერო სესია, მოხსენებათა თეზისები. თბილისი.

გაბუნია, მ., ვაკუა, ა. (2005). ბუნებრივი გარემოს ევოლუცია სამხრეთ საქართველოს ვულკანური მთიანეთის რეგიონში ეოპლეისტოცენ-ადრეპოლოცენში. *ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში*, №№ 15-16. თბილისი, 2005, 14.

მარუაშვილი, ლ. (1969). *საქართველოს ფიზიკური გეოგრაფია*. ნაწილი პირველი. თბილისი.

ჩიქოვანი, გ., აბულაძე, ჯ., ჟვანია, დ. (2015). *ქვემო ქართლის (არუხლოს) არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ შესწავლილი ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ნამოსახლარები (1966-1988)*. თბილისი.

ჯაფარიძე, ო., ჯავახიშვილი, ალ. (1971). *უძველესი მიწათმოქმედი მოსახლეობის კულტურა საქართველოს ტერიტორიაზე*. თბილისი.

ჰანზენი, ს., მირცხულავა, გ., ბასტერტ-ლამპრისი, კ., (2013). *ადრესამიწათმოქმედო კულტურა სამხრეთ კავკასიაში*. არუხლოს გორაზე 2005-2011 წწ. ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების ანგარიში. თბილისი. გვ. 5-39.

ჰანზენი, ს., მირცხულავა, გ., ბასტერტ-ლამპრისი, კ., გიორსდორფი, ი., ნოიმანი, დ., ულრიხი მ. (2013). *ანგარიში ნეოლითური ხანის გორა-ნამოსახლარის არუხლო პირველის არქეოლოგიური გათხრების შესახებ 2007 წლის ზაფხულში*. ადრესამიწათმოქმედო

კულტურა სამხრეთ კავკასიაში. არუხლოს გორაზე 2005-2011 წწ. ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების ანგარიში. თბილისი. გვ. 41-67.

Akkermans, G., & Wittman, B. (1993). Eine Spathalafzeitliche Siedlung im Balikhtal. Nordsyrien. *Mittlungen der Deutschen Orient Gesellschaft*, 125, 143-166. Berlin.

Andresen, M., Brandt, K., Diery, C., Eligner, G., & Fiedler, L. (1989). *Zeugnisse der Steinzeit. Urkulturen Zeugnissen Der Steinzeit*.

Beugnier, V., & Maigrot, Y. (2005). La fonction des outillages en matières dures animales et en silex au Néolithique final Jura France. In *Proceedings* (pp. 335-344).

Bleuer, E., Schibler, J., Stampfli, R., & Dubuis, B. (1988). *Seeberg Burgaschaisee-Süd*.

Braidwood, R. J., & Howe, B. (1960). Seeking the world's first farmers in Persian Kurdistan: A full-scale investigation of prehistoric sites near Kermanshah. In *Proceedings* (pp. 695-697). London.

Feustel, R. (1973). *Technik der Steinzeit*. Weimar.

Gronenborn, D., & Terberger, T. (2014). *Archaeologia in Deutschland von Jäger und Sammler zum Bauern: Die neolithische Revolution*.

Hansen, S., & Mirtskhulava, G. (2017). Excavation in Aruchlo 2005-2014. In *Proceedings* (pp. 195-200). Hansen1.

Hansen, S. (2017a). Small finds – The Kura projects. In *New Research in the Later Prehistory of the Southern Caucasus*, Deutsches Archäologisches Institut, Eurasien-Abteilung, AIT, Band 16 (pp. 255-260). Berlin.

Hansen, S. (2017b). Phallomorphic antler tools - The Kura projects. In *New Research in the Later Prehistory of the Southern Caucasus*, Deutsches Archäologisches Institut, Eurasien-Abteilung, AIT, Band 16 (pp. 269-271). Berlin.

Kiguradze, T. (1986). *Neolithische Siedlungen von Kvemo-Kartli, Georgien*. Munich.

Leuzinger, U. (2002). *Holz Artefakte - Die jungsteinzeitliche Seeufersiedlung Arbon, Bleiche 3*.

Lordkipanidze, D. (2019). Georgien - Ein Land im Kaukasus mit großer Geschichte und faszinierender Kultur. In *Gold & Wein Georgiens älteste Schätze*.

Lumley, M. A., Gabunia, L., Vetena, A., & Lordkipanidze, D. (2006). Les restes humains du Pliocène final et du début du Pléistocène inférieur de Dmanissi, Georgie. In *Proceedings* (pp. 1-110).

Luning, J. (2003). *Zwischen Alltagswissen und Wissenschaft im Neolithikum*. Bonn.

Müller-Beck, H. (1998). *Die Steinzeit: Der Weg der Menschen in die Geschichte*. Munich.

Patlenberg, E., & Wassel, A. (2001). *Neolithic revolution: New perspectives on Southwest Asia in light of recent discoveries on Cyprus*.

Schlenker, B. (1997). Zur Interpretation der Verwendung prähistorischer Knochen- und Gehirnhartefakte. In *Beiträge zur Archäozoologie und prähistorischen Anthropologie*.

Smolla, G. (1960). *Neolithische Kulturerscheinungen*. Bonn.

Stöllner, T., & Ghambashidze, I. (2019). Das Goldbergwerk von Sakdrissi am Kachagiani-Hügel in Georgien, ein außergewöhnlicher Fundplatz. In *Gold & Wein Georgiens älteste Schätze* (p. 145).

Winiarska-Kabacińska, M., & Kabaciński, J. (2016). Flint tools for bone and antler adzes production at the early Mesolithic site Krzyż Wielkopolski. In *Proceedings* (pp. 128-139).

Wright, K., & Garrard, A. (2003). Social identities and the expansion of stone bead-making in Neolithic Western Asia: New evidence from Jordan. *Antiquity*, 77, 267-284.

Wyss, R. (1983). *Archäologische Forschungen: Die jungsteinzeitlichen Bauerndörfer von Egolzwil*. Zurich.

Wyss, R. (1979). *Das jungsteinzeitliche Jäger-Bauerndorf von Egolzwil im Wauwilermoos: Archäologische Forschungen*.

Deer antler as a three-point weapon (on the example of Arukhlo I)

*Zhvania Dimitri,
National Museum of Georgia
d.zhvania@gmail.com*

Abstract

In the southern Caucasus are characteristic of the settlements of the 6th century BC. round buildings made of seared mudbricks. The construction of round buildings is particularly unusual, because rectangular houses were built at that time.

During the new archaeological excavations (2005-2016) several artefacts and scientific news have emerged. Among them the variety of agricultural antler implements. We could decide among 4 types. 1) Antler Chop 2) Antler Ax 3) Antler Pickaxe 4) Antler Hammer. One type of this is the discovered phallus-like ritual implements. This is scientific news.